

Raujin Hikima: Gurbin Wakokin Gargajiya a Rayuwar Hausawa

Echoes of Wisdom: The Relevance of Wakokin Gargajiya, Traditional Songs in the Hausa Culture

Abu-Ubaida SANI, Ph.D.*

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6447-4334>

TSAKURE

Wakokin gargajiya suna da gurbi na musamman a rayuwar Hausawa. Sun kasance tamkar makaranta mai zaman kanta wadda daga gare ta ake koyon darussa masu yawa na ilimummuka da zamantakewar rayuwa. Wannan takarda ta mayar da hankali wajen nazartar tasirin wakokin gargajiya wajen daidaita alkiblar rayuwar Hausawa, musamman a da. An zakulo misalan wakokin da aka yi amfani da su daga tatsuniyoyi da wasannin dandali da wasannin tashe da kuma wakokin reno da waɗanda mata suke rerawa yayin gudanar da aikace-aikace a cikin gidajensu. Binciken ya gano cewa, wakokin gargajiya sun daɗe suna taka rawa wajen koyar da tarbiyya da lissafi tare da taimakawa wajen nakaltar harshe da sanin al'adu da tarihi da makamantansu. Daga karshe binciken ya bayar da shawarwari da suka haɗa da nuna dacewar zamanantar da waɗannan wakokin gargajiya zuwa tsarin odiyo da bidiyoyin katun da manhajoji domin ci gaba da morar gagarumin alfanun da yake tattare da su.

FITILUN KALMOMI

Hausa, Hausawa, Wakokin Gargajiya, Adabin Baka, Al'adun Hausawa

RESUMO

As canções tradicionais ocupam um lugar especial na vida hauçá. São como uma escola particular, da qual se aprendem muitas lições acadêmicas e sociais. Este artigo se concentra na análise do impacto das canções tradicionais na formação da vida hauçá, especialmente no passado. Foram coletados exemplos de canções usadas em contos de fadas, jogos folclóricos e cantigas de roda, bem como aquelas cantadas por mulheres durante as tarefas domésticas. O estudo constatou que as canções tradicionais desempenham há muito tempo um papel no ensino de moralidade e matemática, além de auxiliar na transmissão da linguagem e do conhecimento da cultura, história e afins. Por fim, o estudo fez recomendações que incluem a demonstração da adequação da modernização dessas canções tradicionais em formatos de áudio e vídeo, além de currículos, a fim de continuar a desfrutar dos grandes benefícios que elas trazem.

PALAVRAS-CHAVE

Hauçá, Hauçá, Canções Tradicionais, Literatura Oral, Cultura Hauçá

1.0 Gabatarwa

Waka tsararren zance ne wanda ake shiryawa ta hanyar zaban kalmomi na musamman da jera su bisa wani tsari mai armashi da zai ba da wani kayataccen rauji. 1 Wakoki sun kasance masu matuƙar jan hankali da tasiri a rayuwar Hausawa. Masana da

* Department of Languages and Cultures, Federal University Gusau, Zamfara, Nigeria, Email: abuubaidasani5@gmail.com | abu-ubaidallah@fugusau.edu.ng

manazarta sun gudanar da ayyuka daban-daban dangane da waƙoƙi, inda suka nuna alaƙarsu da sha'anonin rayuwar Hausawa.

Waƙoƙin gargajiya suna da tsohon tarihi a matsayin makarantar koyar da ilimummuka da kuma makerar sarrafa harshe da luguden kalmomin fasaha. Sauye-sauyen zamani sun yi matuƙar tasiri a kansu ta yadda har sun fara dusashewa, musamman yanzu da waƙoƙin zamani suka maye gurabunsu. A bisa haka, akwai bukatar bitar waƙoƙin Hausawa na gargajiya domin kwankwance gudummawarsu ga cigaba da bunkasar ilimi da zamantakewar Hausawa.

1.1 Hanyoyin Gudanar Da Bincike

Kadadar wannan binciken ba ta fita daga da'irar adabin Hausawa ba. Ko a cikin adabin, an taƙaita ta zuwa waƙoƙin gargajiya. An tsamo misalan da suka dace da taƙardar daga cikin ɗimbin waƙoƙin gargajiya da ake da su a Hausa. Sun haɗa da waƙoƙin da ake samu a cikin tatsuniyoyi da waƙoƙin reno da na wasannin dandanli da na tashe da sauransu. Bitar ayyukan da suka gabata masu alaƙa da adabi, musamman adabin gargajiya, ya taimaka wajen yi wa aikin jagoranci. Bayanai da aka samu daga karance-karancen rubuce-rubuce da aka yi masu alaƙa da aikin sun daidaita wa binciken alkibla.

An ɗora binciken a kan tunanin Hausa ta "da tsohuwar zuma ake magani." A bisa wannan fahimta, binciken yana ganin cewa, sauyawar zamani bai kamata ya kawo karshen ɗimbin alfanu da hikimomin da suke tattare a cikin waƙoƙin gargajiyar Bahaushe ba. A maimakon in an ci moriyar ganga a ya da kwaurenta, abin da ya fi dacewa shi ne, a zamanantar da su domin ci gaba da tatsar hikimomin da suke cikinsu.

2.0 Gurbin Waƙoƙin Gargajiya a Rayuwar Hausawa

Waƙoƙin Hausa na gargajiya su ne waƙoƙin da Hausawa suka fara mu'amala da su a rayuwa. Sun mamaye dukkannin fannonin al'ada da adabin Bahaushe. Wannan ya haɗa tun daga wasanni da tashe da bukukuwa da ayyukan gida, har ma da fannonin zamantakewa da suka shafi aure da haihuwa da reno da sauransu. Kasancewar waƙa Domin samun karin bayani game da ma'anar waƙa a tunanin Hausawa ana iya duba Bashir (2024 p.382) da Sarkin Fada (2024 p. 360), Rubuce-rubuce da aka yi game da waƙoƙi sun haɗa da Gusau (2015) da Idris & Sani (2018) da Gobir & Sani (2018, 2021) da Bakura & Sani (2023) da Danhassan (2024) zancen hikima wanda yake tasiri a kan ruhi tare da sanyaya rayuwa ko saka mata karsashi ko ziguwa (wanda ya danganta da nau'in waƙar da muhallin da ake rera ta), Hausawa sukan samar da waƙoƙi a kusan kowace gaɓar rayuwa da suke gudanar da wata muhimmiyar al'ada. Kamar yadda Gobir & Sani (2021 p. 9) suka nuna, waƙoƙin gargajiya na Hausa sun haɗa da waƙoƙin tatsuniyoyi da wasannin dandali da na tashe da waƙoƙin aikace-aikace da makamantansu.

Waƙar gargajiyar tana ɗaukar fasaloli daban-daban bisa manufar kirƙirar ta da muhallin da ake amfani da ita da kuma aikin da ake bukata ta aiwatar. Wannan ya sa waƙoƙin gargajiya suka ɗauki manya da kananan jigogi daban-daban, tun daga kan koyar da lissafi da jarumta da nitsuwa da faɗakarwa da huɗe takaici har zuwa karfafa guiwa da makamantansu. A kasa an kawo jerin alfanun waƙoƙin gargajiya ga rayuwar Hausawa.

2.1 Faɗakarwa

Faɗakarwa yana nufin jan hankali ko hannunƙa-mai-sanda zuwa ga aikata wani abu mai kyau ko hani kan aikata wani mummunan aiki. Faɗakarwa yana iya kasancewa tunatar da mutum game da wani abin da ya shagala. A irin wannan yanayi, akan ankarar da shi a fargar da shi daga shagalar da ya yi. Waƙoƙin gargajiya sun kasance babbar hanyar faɗakarwa da jan hankali. A duba misalin da aka kawo a kasa:

Wakar Tashen Ke Kika Je Ki Gidansu Direba

Wannan wasan tashe ne wanda yara mata suke gudanarwa. Akan samu yarinya guda ta cusa tsummokara a cikin rigarta, daidai cikinta yadda zai yi tulu tamkar mace mai ciki. Za kuma ta shafe fuskarta da shuni ko gawayi ko baƙin bayan tukunya ko dai wani abu mai kama da wannan. Daga nan za ta shiga gaba yayin da sauran masu tashe suke biye a baya.

Yayin da aka iso wurin gabatar da tashe, yaran za su riƙa zungurar wannan mai ciki tare da tuhumar ta da cewa, ita ta kai kanta gidansu Direba har ta samo cikin shege. Ita kuwa za ta riƙa bayyana dalilin da ya sa ta je (Gidansu Direba). Duk wannan yakan kasance ne cikin waka, kamar haka:

Yara: Ke kika je ki gidansu Direba!
Mai Ciki: Da ban je ba ina zan samu?
Kullum biredi,
Kullum Shayi
Kullum tsire yanka goma,
Yanzu likita ya auna ni,
Ya ce cikin direbobi ne,
Wayyo Direba ka cuce ni!
Wayyo Direba ka ci amana!

Idan aka lura da wannan waka, tana ɗauke da gargadi game da kwaɗayi. Wannan mai cikin shege ta bayyana da kanta cewa kwaɗayi ne ya kai ta, inda take lissafo abubuwan da suka ja ta gidansu Direba. Sun haɗa da biredi da shayi da tsire. Daga karshe sai ake nuna irin halin kaka-ni-ka-yi da ta shiga a dalilin wannan kwaɗayi, wato samun cikin shege. Hakika wannan togaciya ce da kuma hannunƙa-mai-sanda ga ɗaukacin mata da 'yanmata da kuma iyayensu. A ɓangare ɗaya kuwa, gargadi ne ga iyaye da sauran mariƙa da su riƙa kula da jin daɗi da walwalar waɗanda Allah ya damka musu a hannunsu.

2.2 Nishaɗantarwa

Nishaɗi yana nufin wani yanayi na jin daɗi ko farin ciki da annashuwa da ɗan'adam ko wata halitta takan iya shiga. Mai nishaɗi yana kasancewa cikin walwala da rashin damuwa. Nishaɗi yana da amfani matuƙa ga rayuwar ɗan'adam, domin yakan taimaka wurin kauƙe wa kamuwa da wasu cututtuka musamman waɗanda suka shafi zuciya da kwaƙwalwa. Kusan dukkanin waƙoƙin gargajiya suna ɗauke da nishaɗantarwa ta fuskokin da suka haɗa da:

- a. Nishaɗantar da mai rera waƙar
- b. Nishaɗantar da mai sauraron waƙar

A duba misalin da aka kawo a kasa:

Wakar Wasan Tashe Ta Macukule

Wannan wasan tashe ne na maza manya. Akan samu ɗaya daga cikin masu wasan ya yi shigar Gwari, sannan ya shafe fuskarsa da farar kasa ko wani abu mai kama da wannan. Zai kuma riƙe kwarangwal na kan wata dabba, kamar akuya ko tinkiya damakamantansu. Yayin da aka iso wurin gabatar da tashen, wannan mai shigar Gwarawa zai riƙa ba da waka, saura kuwa suna amsawa. Ga yadda abin yake:

Bayarwa: Salamu'alaikum, ga baƙonku na Gwari,
Amshi: Macukule.
Bayarwa: Shekara ta dawo,
Amshi: Macukule.
Bayarwa: Ni ma na dawo.
Amshi: Macukule.
Bayarwa: Zan muku tashen Gwari,
Amshi: Macukule.
Bayarwa: A can kasarmu Gwari,

Amshi: Macukule.
Bayarwa: Kan kare da daɗi,
Amshi: Macukule.
Bayarwa: Romon kan jaki daɗi,
Amshi: Macukule.
Bayarwa: Tun ba wurin idon ba,
Amshi: Macukule.
Bayarwa: Tana ko taliya ce,
Amshi: Macukule.
Bayarwa: Kan kuda kubewa,
Amshi: Macukule.
Bayarwa: Majina kitse ne,
Amshi: Macukule.
Bayarwa: Tumbudi da daɗi,
Amshi: Macukule.

.....

Hakika wannan wasa yana samar da nishaɗi musamman ga masu kallo. Idan mutum ya dubi yadda mai waƙar ya taƙarkare yana maganar Gwari, dole abin ya ba shi sha'awa da dariya. Bugu da kari, zantukan cikin waƙar suna ɗauke da ban dariya da nishaɗantarwa, musamman yadda ake bayyana waɗannan abubuwan da Hausawa ba sa cin su a matsayin abinci mai daɗi.

2.3 Koyar Da Lissafi

Lissafi a nan yana nufin kiɗaya, wato kiɗiddige adadin wani abu kamar kuɗi ko 'ya'yan itatuwa, ko duwatsu da dai makamantansu. Abu ne mai kyau ya kasance mutum ya iya lissafi, domin kuwa lissafi yana ɗaya daga cikin gishirin rayuwa. Waƙoƙin gargajiyar da suke koyar da lissafi sun haɗa da:

Waƙar Wasan Dura-Dura

Dura-ɗura wasa ne na yara mata. Masu wasan za su nemo kananan duwatsu ko ɗanyun 'ya'yan kanya ko makamancin wannan, kowa guda bibbiyu. Daga nan wadda za ta fara wasa za ta riƙe dutse ɗaya a hannun dama ɗaya kuwa a hagu – idan wasan 'yar hannu biyu ce. Sai ta riƙa cilla su sama cikin kwarewa tare da canza musu hannu. Wato sai ta riƙe na hannun dama da hannun hagu, na hannun hagu kuwa ta cafe shi da hannun dama. Da zarar ta faɗi, sai abokiyar wasanta ta karɓa. Ana kuma gudanar da 'yar hannu ɗaya, ko 'yar duwatsu uku a maimakon biyu.

Mai gudanar da wannan wasa za ta riƙa lissafi/kiƙe cikin waƙa. Waƙar ta danganta da ɗurawa take yi ko fanshewa. Ga misalin waƙar ɗurawa:

Dura-ɗura ɗaya,
Dura ya ban biyu,
Dura ya ban uku,

Dura ya ban huƙu,
Dura ya ban biyar,
Dura ya ban shida,
Dura ya ban bakwai,
Dura ya ban takwas,
Dura ya ban tara,
Dura ya ban goma.
Goma ya ban ɗaya,
Goma ya ban biyu,

.....
Ishina.
Ishi ya ban ɗaya,
Ishi ya ban biyu,

.....

Haka za a ci gaba da yi har a je: Talana wato talatin (30) ke nan; Arbana wato arba'in (40) ke nan, Ridana wato ɗari (100) ke nan...

Haka abin zai ci gaba har zuwa wurin da mai wasa ta faɗi. Haƙiƙa wannan hanya ce ta koyon lissafi, musamman ƙidaya.

2.4 Ƙarfafa Dankon Zumunci

Zumunci ko zumunta yana nufin kyakkyawar alaƙa ko dangantaka ta jini ko ta abota da akan samu tsakanin mutane. Za a iya hasashen cewa kalmar ta samo asali ne daga zumu da ke ɗaukar ma'anar ɗan uwa ko sa'a ko aboki. Waƙoƙin gargajiya suna taka rawar gani matuƙa wurin ƙarfafa ɗankon zumunci tsakanin yara da kuma iyayen yaran kansu. Taruwa wuri ɗaya da ake yi domin rera waƙoƙin tare da yabon kawaye da aiki tare duk suna taimakawa wajen ƙarfafa ɗankon zumunci. A duba misalin da aka kawo a kasa:

Wakar Wasan Gariye

Yara mata ne suke gudanar da wannan wasa. Masu wasa za su yi da'ira mai faɗi ta hanyar barin 'yar tazara a tsakanin juna. Daga nan ɗaya za ta shigo tsakiya. Za ta riƙa bayar da waƙa saura kuwa suna amshi tare da tafi. Wakar ita ce kamar haka:

Bayarwa: Duk garin nan,
Amshi: Gariye.
Bayarwa: Ba ni yaya,
Amshi: Gariye.
Bayarwa: Ba ni kanwa,
Amshi: Gariye.
Bayarwa: Sai kawata wadda muke mutunci,
Mutuncin ma mutunci.
Amshi: Gariye.
Bayarwa: Sai kawata Laraba 3 zo mu cashe,
Amshi: Gariye.
Bayarwa/Amshi: Gariye na malilisi,
Gariye,
Girgiza wando, fatari, siket,
Addinin 'yanmata.
Ke kika yarda? Aka sa miki?
Girgiza wando, fatari, siket,
Addinin 'yanmata.

A wannan gaba, yara za su taka rawa su cashe. Daga nan kuma wadda ta ba da waka za ta koma cikin sauran yara. Wata daban kuma za ta fito domin ba da waka. Hakika wannan waka tana kara dankon zumunci tsakanin yara, kamar yadda ambaton sunan wata a matsayin kawa yakan faranta mata rai tare da nuna mata cewa an damu da ita matuka.

2.5 Addu'ar Alheri

Addu'a dai a takaice tana nufin roƙon wani abu daga Allah shi kaƙai ta amfani da waƙansu lafuzza na musamman (Ainu, 2007 p. 52). Akwai waƙoƙin gargajiya da dama da suke ɗauke da addu'ar alheri. A kasa an kawo misali: Wakar Kaƙi Ta Allah Ba Ni Kaƙa A wannan gaba, mai waka takan ambaci sunan ɗaya daga cikin kawayenta. Wadda aka ambaci sunanta kuwa za ta ji daɗi tare da yin murna da farin cikin kasancewar an damu da ita.

Kaƙi ɗaya ne daga cikin daɗaɗɗun sana'o'in Hausa na gargajiya. Ya shafi sarrafa auduga domin samar da zare. Akwai waƙoƙi daban-daban da masu kaƙi suke rerawa yayin gudanar da sana'arsu. Ga misali daga ciki:

Bayarwa: Allah ba ni kaƙa,

Amshi: Ayeye ye ranaye.

Bayarwa: In yi zare na kaina,

Amshi: Dela ba Dela ba Kande.

Bayarwa: In yanke zugage,

Amshi: Ayeye ye ranaye.

Bayarwa: Dela nan tara nan talatin,

Amshi: Dela ba Dela ba Kande.

Bayarwa: Allah ba ni kaƙa,

Amshi: Ayeye ye ranaye.

Bayarwa: In wa masoyi riga,

Amshi: Dela ba Dela ba Kande.

Bayarwa: In wa masoyi wando,

Amshi: Ayeye ye ranaye.

Kamar yadda aka gani a sama, wannan waka tana ɗauke da addu'ar alheri. Mai rera waƙar tana addu'ar Allah Ya ba ta kaƙa saboda ta yi zare na kanta. Har ma tana bayyana kudurin alheri dangane da abin da za ta aiwatar da kaɗar idan ta samu, wato saka wa masoyinta sutura.

2.6 Adana Kalmomi Da Al'adu

Kalmar al'ada tana nufin tsarin rayuwa ta gaba ɗaya wanda ta haɗa da sanannun sababbun al'amuran da suke gudana yau da kullum bisa wasu tsararrun ka'idoji da mataƙai da kuma waɗanda aka saba da wanzuwarsu kara zube ba tare da wata ka'ida ta musamman ba. Waƙoƙin gargajiya masu yawa suna taimakawa wajen adana kalmomi 4 da al'adu. A duba wannan misalin:

Wakar Tashen Jatau Mai Magani

Maza ne suke gudanar da wannan wasan tashe. Ɗaya daga cikinsu da ake kira Jatau zai yi shigar boka, har da layun wasa. A wurin wasa Jatau zai riƙa rera waƙa saura suna amsawa, kamar haka:

Ɗaya daga cikin ɗabi'un harshe shi ne samun sauye-sauye daga lokaci zuwa lokaci. Akan samu kalmomin harshe sun karfafa, ko an maye gurbinsu da wasu.

Jatau: Jatau mai magani,
Amshi: Jatau.
Jatau: Kogo-kogo na shiga,
Amshi: Jatau.
Jatau: Kogon kura na shiga,
Amshi: Jatau.
Jatau: Kogon damusa na shiga,
Amshi: Jatau.
Jatau: Kogon bauna na shiga,
Amshi: Jatau.
Jatau: Balle na maciji ɗan tsiya,
Amshi: Jatau.
Jatau: To iya wanne za ki sha,
Amshi: Jatau.
Jatau: Ko na ciki ko na haihuwa,
Amshi: Jatau.
Jatau: Ko na korar kishiya,
Amshi: Jatau.
Jatau: Idan na ba ki na haihuwa,
Amshi: Jatau.
Jatau: Yau ki haifo sha biyar,
Amshi: Jatau.
Jatau: Gobe ki haifo sha biyar,
Amshi: Jatau.
Jatau: Kin ga talatin sun cika,
Amshi: Jatau.
Jatau: Idan na ba ki na kishiya,
Amshi: Jatau.
Jatau: Larai ta zo ta fita,
Amshi: Jatau.
Jatau: Maimuna ta zo ta fita,

Amshi: Jatau.
Jatau: Kafin sati ko guda,
Amshi: Jatau.
Jatau: Kin kore mata ɗari,
Amshi: Jatau.

....

Akwai ɓangaren waƙar inda Jatau yake bayanin kayayyakin haɗin magungunan da suke cikin tarkacensa na bokanci, yana cewa:
Jatau: Ka ga wannan gwanda ce,
Amshi: Jatau.
Jatau: Ko da ba ta magani,
Amshi: Jatau.
Jatau: Ko don zaƙi za ka sha,
Amshi: Jatau.
Jatau: Ka ga wannan zogala,
Amshi: Jatau.

Jatau: Ko ba ya magani,
Amshi: Jatau.
Jatau: In an yi kwado ai za ka ci,
Amshi: Jatau.
Jatau: Ka ga wannan yakuwa,
Amshi: Jatau.
Jatau: Ai ko ba ta magani,
Amshi: Jatau.
Jatau: Za a yi taushe za ka sha,
Amshi: Jatau.

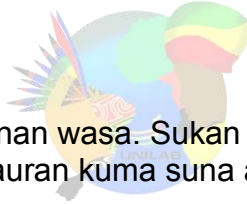
Lallai wannan waƙar tana adana kalmomin Hausa da suka shafi dabbobi da magunguna. Bugu da kari, tana adana al'adu masu yawa ciki har da bayyanannu (magunguna 5 da tsirrai da tufafi da sauransu) da kuma boyayyu (yarda da bokanci da sauransu).

Domin samun karin bayani game da magungunan Hausawa ana iya duba Bunza (1995) da Abdullahi (2008) da Gobir (2012).

2.7 Bayyana Muradin Zuci

Barin kashi a ciki ba ya maganin yunwa! Yayin da wata damuwa ta dabaibaye zuciyar mutum, ba zai samu sukuni ba har sai ya furzar da ita. Ana amfani da waƙoƙin gargajiya wajen bayyana muradin zuci a bagiren da bayyanawar take da wahala ba domin albarkacin waƙoƙin ba. Ga misali a kasa:

Wakar Wasan Mama Ta Ki Shillona

Yara mata ne suke gudanar da wannan wasa. Sukan yi da'ira, sai kuma yarinya daya ta fito tsakiya. Za ta riƙa ba da waƙa sauran kuma suna amsawa tare da tafi da rangwada.

Suna cewa:

Bayarwa: Ayyaraye iye dije,
Amshi: Yaraye iye dije.
Bayarwa: Jajjage ruwan lemo,
Amshi: Arziki na Allah ne.
Bayarwa: Mama ta ki shillona,
Amshi: Baba ya ki shillona.
Bayarwa: Tun da kun ki shillona,
Amshi: Ni na tafi yawona.
Bayarwa: Ran bikin Halimana, 6
Amshi: Don Allah ku aika min.
Bayarwa: Ran bikin Umaimana,
Amshi: Don Allah ku aika min.
Bayarwa: Za mu je mu watsa kudi,
Amshi: Sai ya fi dubu hamsin.
Bayarwa: Za mu je mu taka rawa,
Amshi: Sai ya fi na 'yan bori.

Wannan waƙa a kaikaice fitar da abin da yake damun 'ya'ya mata ne a zuciya dangane da watsi da su da ake yi a rayuwa. A cikin waƙar suna barazanar tafiya yawon duniya, tun da arziki na Allah ne. A karshe har suka nuna cewa idan bikin 'yan uwansu ya zo, to za su zo da kudi mai yawa sannan su taka rawar da har ta fi ta 'yan bori. Hakika wurin da za a samu kudaden nan sannan a koyi wannan rawa, ba wurin alkairi ba ne.

2.8 Bin Doka Da Ka'ida

A nan za ta fadi sunan wata kawarta ko kanwa ko kuma yarta.

Bin doka da ka'ida yana daga cikin abubuwan da suka bambanta rayuwar mutane da dabbobi. Waƙoƙin gargajiya masu yawa suna tafiya tare da dokoki. Ga misali a kasa:

Wakar Wasan Gidan Kurciya

Wannan waka ce da ake gudanarwa yayin wasan dandali. Masu wasan suna tsayawa bisa tsarin da'ira, sannan su ba da 'yar tazara a tsakankaninsu, tare da riƙe hannuwan juna. Daga nan kuma ɗaya daga cikin masu wasa zai riƙa sunkuyawa yana wucewa ta tsakankanin 'yan wasa (karkashin hannunsu da suke riƙe da na juna). Yayin da yake shige da fice, za su riƙa rera waka kamar haka:

Waka: Gidan kurciya,

Amshi: Shaya.

Waka: Wanda ya bata,

Amshi: Shaya.

Waka: Zai sha duka,

Amshi: Shaya.

Waka: Har da muntsini,

Amshi: Shaya.

Karara a cikin wannan wakar ana jaddada cewa, duk wanda ya bata "zai sha duka, har da muntsini." Wannan yana nuna dole ne mai wasar ya kiyaye tsarin dokokin da aka gindaya domin wanyewa lafiya. Yayin da mai wasa ya yi kure, yana shan duka kamar dai yadda aka yi alkawari a cikin wakar. A takaice dai, wannan waka tana koyar da bin doka da ka'ida tare da nuna sakamako marar kyau ga wanda ya taka doka.

2.9 Koyar Da Halaye Nagari

Hali shi ne mutum! Na gari na kowa! Kowane uban kwarai yana son ganin zuri'arsa ta tashi cikin tarbiya mai kyau abar yabawa, haka ma uwa ga 'ya'yanta. Wannan ya haɗa da kunya da gaskiya da rikon amana da sanin ya-kamata da girmama na gaba da dai sauran halayen kwarai makamanta waɗannan. Wannan ne kuma ya sa Hausawa suke da waƙoƙin gargajiya masu koyar da halaye nagari. A duba wannan misalin:

Wakar Wasan Tsakiyata Ta Tsinke

Yara mata ne suke gudanar da wannan wakar yayin wasannin dandali. Sukan yi da'ira sannan su kakkama hannayen juna sannan su tsuguna yayin rera waka kamar haka:

Tsakiya tsatsakiya,

Tsakiyata ta tsinke,

A ɗakin masoyina,

In sunkuya in ɗauka,

Abin na da kunya,

Ba da kunya ba,

Ala tsine 'yar kunama,

A cikin duhun ciyawa.

Wannan waka tana nuna kunya ga 'ya mace. Ga shi dai tsakiyar wannan yarinya ta tsinke, tana so ta sunkuya domin ɗauka, amma dole ta haƙura saboda kunya. Kunya kuwa abar so ce ga 'ya mace, domin duk yarinyar da ba ta da kunya, tarbiyarta ragaggiya ce.

2.10 Lura Da Mai Da Hankali Da Nutuswa

Rayuwar ɗan'adam ba ta tafiya kan tsari sai idan ya kasance mai lura tare da mayar da hankali kan abubuwan da yake gudanarwa cikin rayuwarsa ta yau da kullum. Rashin Natsuwa ko mayar da hankali yakan jefa mutum cikin halin yawan mantuwa (marar dalili) da yawan kuskure da dai makamantansu. Akwai waƙoƙin gargajiya da suke koyar da natsuwa da mayar da hankali. Misali:

Wakar Wasan Jini Da Jini

Wannan waƙa ce da yara suke gudanarwa. Daya daga cikinsu zai riƙa ambatar sunayen abubuwan da suke da jini. Yara kuma za su riƙa amsawa da “danja!” Ana cikin haka zai shammace su ya ambaci abin da ba shi da jini a jikinsa. A nan yara za su amsa da “babu!” Duk wanda ya yi kuskuren amsawa da “danja!” to ya faɗi, don haka hukuncin wasa zai hau kansa. Ga yadda abin yake:

Liman: Jini da jini,
Mamu: Danja!
Liman: Rago da jini,
Mamu: Danja!
Liman: Akuya da jini,
Mamu: Danja!
Liman: Riga da jini.
Mamu: Babu!

Hakika wannan waƙa tana buƙatar natsuwa da mayar da hankali. Duk yaron da ya shagala da wani tunani na daban, zai samu kuskure wurin ba da amsar da ba ta dace ba.

2.11 Motsa Jiki

Motsa jiki yana da matuƙar amfani ga lafiyar ɗan'adam. Akwai waƙoƙin gargajiya waɗanda suke ba wa yara ƙarfin guiwar motsa jiki, musamman yayin wasannin dandanli. Ga misali daga cikinsu:

Wakar Wasan Karya Gaɗiɗi

Wannan wasa ne na yara mata. Masu wasan suna tsayawa manne da juna a layi ɗaya. Daya daga cikinsu kuma za ta fito gaba. Za su riƙa waƙa da tafi yayin da wannan yarinya da take gaba za ta riƙa faɗowa jikinsu. Su kuwa za su riƙa tallabar ta suna cillo ta gaba. Haka za a ci gaba da yi har sai an kai ƙarshen waƙar. Ga yadda take:

Mai Direwa: Karya gaɗiɗi,
Karya gaɗiɗi.
Masu Cilli: Garya gaɗis!
Kainuwa.
Mai Direwa: Kainuwa dashen Allah,
Masu Cilli: Kainuwa.
Mai Direwa: Ba dashen mutane ba,
Masu Cilli: In dashen mutane ma.
Mai Direwa: Ko ruwa ba na sha ba.
Masu Cilli: Kainuwa.
Mai Direwa: Ko kunu ba na sha ba.
Masu Cilli: Ya ishe ki 'yar Malam Adamu,

Ya ishe ki 'yar Malam Adamu.

Hakika akan motsa jini yayin gudanar da wannan wasa. Gishirin wasan kuwa, shi ne waƙar da ake rerawa a ciki, domin kuwa waƙar ta kasance linzamin wasan.

2.12 Huce Takaici

Takaici yana nufin bakin ciki ko sosuwar zuciya ko haushi da mutum kan ji dangane da wani mutum ko wani al'amari da bai gamshe shi ba. Waƙoƙin gargajiya na Hausa sun kasance wata kafa da Hausawa suke bi domin huce takaicinsa. Ga misali:

Waƙar Nika Ta Kishiya

Wannan waƙa ce da take ɗauke da habaici. Kishiya tana iya rera wannan waƙa yayin da take nika da zummar caka wa kishiyarta baƙaƙen maganganu a kaikaice. Ko ba komai, zuciyyarta takan yi fari yayin da ta yi hakan. Ana rera wannan waƙa kamar haka:

Ayye yaraye iye nanaye,
Ayye yaraye iye nanaye.
Ga wata kishiya ruwan sanyi ce,
Wata ko na zafi ya fiye mata.
Kishi da 'yar Malan nake gudu,
Ta yi maka magani ta saka a hanya.
Hanyar gidanku ta barkace maka,
Allah ba ni kishiya mai yaji.
Kamin ta dawo na ci duniya.

2.13 Samun Abokin Hira/Abokin Taya Aiki

Mata dai an san su da zaman kadaici a gida, musamman idan aka ce ba su da 'ya'ya ko jikoki ko wasu abokan zama. A irin wannan yanayi, sukan kasance cikin kadaici yayin da mazajensu suka fita wurin fafutukarsu ta yau da kullum. Waƙoƙin gargajiya suna taimaka wa ire-iren waɗannan mata a matsayin abokan hira yayin da suke aikace-aikacensu a cikin gida. Ga misali a kasa:

Waƙar Nika Ta Nakuda Ta Tashi
Wayyo nakuda ta tashi,
Ciwon nakuda ya tashi.
Kuma ciwon nakuda ya motsa,
Yau kam babu zama zaure.
Wayyo Inna ki cece ni,
Ciwon nakuda ya tashi.
Da kis sha daɗinki,
Ke tuna da Inna ta cece ki?
Ko ke tuna da baba ya cece ki?
Wayyo nakuda 'yar ziza!
Ciwon nakuda bori ne,
Ko ko nakuda hauka ce!
Wayyo nakuda ta tashi,
Wayyo nakuda ta motsa.

Idan aka lura da wannan waƙa, za a tarar cewa an gina ta ne kan raha. Za a fahimci hakan yayin da aka yi duba zuwa wasu daga cikin kalamam da aka yi amfani da su a cikin waƙar, misali nakuda 'yar ziza; ko wataƙila mota ce? Haka ma mai korafin ciwon nakudar,

sai ga ta tana mayar wa kanta martani tamkar dai wadda take wa korafin ne take mayar da martanin, wato tuhumar ta da cewa, ta tuna lokacin da ta ɗauki cikin?

2.14 Bara

Mabarata da suka haɗa da musakai ko miskinai da kuma almajirai sukan yi amfani da waƙoƙi daban-daban a wurin bara. Hakan yana kara armashi ga barar tasu tare da jawo hankalin wanda suke roka. Waƙoƙin suna ɗauke da kalmomi masu taɓa zuciya da kuma ban tausayi, wanda hakan kan sa a ba su sadaka. Daga cikin waƙoƙin da almajirai suke barar abinci da su akwai:

Wakar Bara Ta Iya Allaro

Wannan waƙa dai almajirai na amfani da ita wurin bara, musamman lokacin da zuke zagayawa gida-gida domin neman abinci. Ga yadda wakar take:

Iya Allaro,

Allaro iya,

Iya Allah ba ku mu samu,

Iya Allah sa mu ga Annabi,

Iya ko loma ɗaya ma,

Iya ko gaya ne ba miya,

Iya ko loma ɗaya ba miya.

Hakika wannan waƙa tana ɗauke da kalamai masu ban-tausayi da suke taɓa zuciya, musamman wurin da mai barar yake nuna ko da loma ɗaya, wadda kuma ba miya, to yana bukata. Bugu da kari, wakar tana ɗauke da addu'ar alheri zuwa ga wanda ake roka.

3.0 Sakamakon Bincike

Wannan bincike ya fahimci cewa, waƙoƙin gargajiya sun kasance wata kammalalliyar makaranta musamman ga yaran Hausawa a da. Suna ɗauke da fannonin ilimi daban-daban. Daga cikinsu har da ilimin kidaya da bin ka'ida da zurfafa tunani. Haka kuma, yana taimakawa wajen inganta zamantakewa da samar da gogewa a kan dabarun zaman duniya.

Haka kuma, binciken ya gano cewa, waƙoƙin gargajiya suna tattare da ɗimbin alfanu inda tasirinsu ya karade illahirin rayuwar Hausawa. A da, sun kasance masu muhimmin gurbi na musamman ta yadda ake damawa da su a kusannan duk wani al'amarin rayuwa.

Wani hanzari ba gudu ba shi ne, yanzu waɗannan waƙoƙi sun dusashe matuka. Zamani da abubuwan da ya zo da su dangin intanet da na'urori sun kawar da ire-iren waɗannan gadaddun hanyoyin gudanar da rayuwa. Waƙoƙin zamani da ake sauraro a na'urori sun dusashe karsashin na gargajiya. Haka kuma, makarantun boko da na isilamiya da kallace-kallacen talabijin sun maye gurbin tatsuniyoyi da wasannin dandali waɗanda a cikinsu ne aka fi samun waƙoƙin. Haka kuma, dusashewar wasannin tashe sun haifar da bacewar waƙoƙin tashe.

4.0 Kammalawa

Sarki goma zamani goma! Hakika dukkannin alkaluma sun nuna cewa, babu yadda za a yi waƙoƙin gargajiya su yi gogayya da sababbin sauye-sauyen da zamani ya kawo. A bisa haka, hanyar da za ta fi bullewa ita ce sanya wa wadannan waƙoƙi rigar zamani. Za a iya hakan ta hanyar sabunta su cikin odiyo da bidiyoyi da bidiyoyin katun. Ana kuma iya samar da manhajoji kayatattu da suke ɗauke da waƙoƙin kamar yadda suke fitowa a cikin tatsuniyoyi da wasannin dandali da na tashe. Ta waɗannan hanyoyi za a iya ci gaba da cin gajiyar waƙoƙin gargajiya da suke kokarin bacewa baki ɗaya.

Manazarta

- Ainu, A. H. (2007). *Rubutattun wakokin addu'a na Hausa*: Nazarin jigoginsu da salonsu [Kundin digiri na uku da ba a wallafa ba]. Usmanu Danfodiyo University, Sokoto.
- Bashir, R. (2024). *Bitar rabe-raben wakokin Hausa*: Laluben matsayin wakokin karni na ashirin da daya a fagen nazari. *Tasambo Journal of Language, Literature, and Culture*, 3(1), 381–389. <https://doi.org/10.36349/tjllc.2024.v03i01.044>
- Danhassan, F. A. (2024). Tubalin yabon mata a wasu wakokin Alhaji Musa Dankwairo. *Tasambo Journal of Language, Literature, and Culture*, 3(2), 219–224. <https://doi.org/10.36349/tjllc.2024.v03i02.028>
- Gobir, Y. A., & Sani, A.U. (2018, April). Traces of supernatural in Hausa oral songs: A special reference to Dr. Mamman Shata. *International Journal of Recent in Multidisciplinary Research*, 5(4), 3755–3760. ISSN: 2350-0743. Available at: <https://www.ijramr.com/issue/traces-supernatural-hausa-oral-songs-special-reference-dr-mammanshata>
- Gobir, Y. A., & Sani, A.U. (2021). *Wakokin Hausa na gargajiya*. Kaduna: Amal Printing & Publishing Nigerian Limited.
- Gusau, S. M. (2015). *Mazhabobin ra'i da tarke a adabi da al'adu na Hausa*. Kano: Century Research and Publishing Limited.
- Idris, Y., & Sani, A.-U. (2018). Future situation of Northern Nigeria from poetic mirror: The outstanding prophesiers from Hausa poets. *The International Journal of Social Sciences and Humanities Invention*, 5(10), 4998–5002. <https://doi.org/10.18535/ijsshi/v5i10.01>
- Sani, A.U., & Bakura, A. R. (2023). The origin and spiritual distribution of Zamfara drummers and singers. *South Asian Research Journal of Arts, Language and Literature*, 5(4), 108–123. <https://doi.org/10.36346/sarjall.2023.v05i04.003>
- Sarkin Fada, I. (2024). Nazarin kalmomin ta'addanci a cikin wasu wakokin baka. *Tasambo Language, Literature, and Culture Journal*, 3(1), 358–363. Wolof Poem with Translation in Portuguese and English.

Recebido em: 23/02/2025

Aceito em: 24/06/2025

Para citar este texto (ABNT): SANI, Abu-Ubaida. Raujin Hikima: Gurbin Wakokin Gargajiya a Rayuwar Hausawa. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), vol.5, nº Especial II, p. 11-23, jul./dez 2025.

Para citar este texto (APA): Sani, Abu-Ubaida. (jul./dez.2025). Título. Raujin Hikima: Gurbin Wakokin Gargajiya a Rayuwar Hausawa. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), 5 (Especial I): 11-23.